

भारतातील स्वयंसेवी कृती आणि सामाजिक कार्य

डॉ. हेमंत सुभाष कोळी

एम. एस. डब्ल्यू, एम.फिल., पीएच.डी.

प्रस्तावना

स्वयंसेवी संघटना किंवा संस्था अशी असते जी कोणत्याही बाह्य नियंत्रणाद्वारे प्रेरित किंवा नियंत्रित केली जात नाही, तर तिच्या स्वतःच्या सदस्यांद्वारे केली जाते. स्वयंसेवी कृतीमध्ये समुदाय किंवा समाजाच्या एका घटकाद्वारे गरजेचे निरीक्षण करणे, पूर्ण करता येणाऱ्या गरजेचे मूल्यांकन करणे आणि ती गरज पूर्ण करण्यासाठी स्वतःला एकत्रित करण्याची तयारी यांचा समावेश होतो. लोकशाहीच्या निरोगी कार्यासाठी या स्वरूपाची स्वयंसेवी कृती अत्यंत महत्त्वाची आहे. ती समुदायातील नेतृत्वासाठी प्रशिक्षण भूमी म्हणून काम करते आणि सामाजिक न्यायाच्या संकल्पनांचा सतत विस्तार करण्यास मदत करते. ती नागरिकांच्या सामाजिक आणि नागरी जबाबदाऱ्या स्वीकारण्यास प्रोत्साहन देते आणि त्यांना सहकार्याने काम करण्यास शिकण्याची संधी देते. स्वयंसेवी संघटनांचे प्राथमिक कार्य म्हणजे मार्ग दाखवणे, प्रयोगांना परवानगी देणे. स्वयंसेवी कृती अधिक लवचिक आणि नोकरशाहीपासून मुक्त आहे. शिवाय, सार्वजनिक सहकार्य सुनिश्चित करण्याचा त्याचा फायदा आहे. स्वयंसेवी कामगारांच्या कामाला अधिक स्वातंत्र्य आहे. या संस्थांना भेडसावणारी सर्वात सामान्य मर्यादा म्हणजे त्यांची मर्यादित संसाधने. स्वयंसेवी कृती, ज्याचे स्वरूप तुरळक असते, ते अस्थिर असते. आर्थिकदृष्ट्या, स्वयंसेवी संस्थांची स्थिती वाईट आहे, त्या सार्वजनिक मदत, राज्य अनुदान आणि मदतीवर अवलंबून आहेत. भारतातील बहुतेक सामाजिक कार्यकर्त्यांना कमी वेतन मिळते.

संशोधन पद्धती

समाज शास्त्रामध्ये संशोधनाच्या विविध पद्धती आहेत. यामध्ये ऐतिहासिक, विश्लेषणात्मक, सांख्यिकीय आणि वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा समावेश होतो. प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला आहे.

संशोधनाची गृहीतके

१. स्वयंसेवी कृतीतील सामाजिक कार्य संकल्पनाचा अभ्यास करणे.
२. भारतातील स्वयंसेवी कृतीतील समाज कार्याचा अभ्यास करणे.
३. स्वयंसेवी कृतीच्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

स्वयंसेवी कृती आणि सामाजिक कार्य यांच्यातील संकल्पनात्मक स्पष्टीकरण

स्वैच्छिक कृती आणि सामाजिक कार्य यांच्यातील संकल्पनात्मक बाबींचा अभ्यास खालील विविध घटकांच्या माध्यमातून करण्यात आला आहे.

१. ऐच्छिक कृतीची व्याख्या

लॉर्ड वेव्हरीस यांच्या मते, "येथे ऐच्छिक कृती या शब्दाचा अर्थ खाजगी कृती आहे, जी राज्याची शक्ती नसलेल्या प्राधिकरणाच्या निर्देशानुसार केली जाते असे म्हटले जाते." या दृष्टिकोनातून पाहिले तर,

ऐच्छिक कृतीची व्याप्ती आहे ते खूप व्यापक होते आणि म्हणूनच ते समाजाच्या विकासासाठी लोकांच्या फायद्याच्या कृतीपुरते मर्यादित करते. त्याचा विषय म्हणजे स्वतःच्या आणि सहकाऱ्यांच्या परिस्थिती सुधारण्यासाठी, सार्वजनिक नियंत्रणापासून स्वतंत्रपणे, घराबाहेर स्वेच्छेने केलेली कृती. हा खाजगी उपक्रम व्यवसायात नाही तर मानवतेच्या सेवेत आहे; तो नफ्यासाठी नाही तर सामाजिक विवेकाची प्रेरक शक्ती आहे.

२. ऐच्छिक कृतीचे स्वरूप

स्वयंसेवी कामगारांबद्दल लॉर्ड व्हर्होरिज म्हणतो की स्वयंसेवक म्हणजे अशी व्यक्ती जी कोणत्याही मोबदल्याशिवाय चांगल्या कार्याची सेवा करते आणि या चांगल्या कार्याला पुढे नेण्यासाठी स्थापन केलेल्या गटाला स्वयंसेवी संघटना म्हणून ओळखले जाते. त्यांनी पुढे म्हटले या संस्थांचे विशिष्ट स्वयंसेवी स्वरूप ते कोणत्या प्रकारच्या कामगारांना कामावर ठेवतात यावरून नव्हे तर त्यांच्या उत्पत्ती आणि प्रशासनाच्या पद्धतीवरून प्रकट होते.

३. सामाजिक कार्य एवं स्वैच्छिक क्रिया

सामाजिक कार्य विविध कायदांद्वारे मानवी हक्कांचे संरक्षण सुनिश्चित करते. ते अन्यायाविरुद्ध संरक्षण देऊन आणि सामाजिक नियमांचे पालन न करणाऱ्या व्यक्तींना शिक्षा देऊन संपूर्ण समुदायाच्या कल्याणाला प्रोत्साहन देते. शिवाय, सामाजिक कायदे अस्पृश्यता, बालविवाह, हुंडा, सती, देवदासी आणि इतर विविध सामाजिक समस्यांना संबोधित करतात, ज्यामुळे संपूर्ण समुदायाच्या विकासात हातभार लागतो. शिवाय, सामाजिक कार्याने गरिबी आणि आधुनिक समाजाच्या समस्यांशी लढण्यासाठी इतर विषयांसह सहकार्याने काम करण्याच्या नवीन जबाबदाऱ्या देखील स्वीकारल्या आहेत.

४. स्वयंसेवी संस्था

खरं तर, स्वयंसेवी संस्था, मग ती पगारी असो वा न भरलेली, ही अशी संस्था आहे जी पुढाकार घेते आणि कोणत्याही बाह्य नियंत्रणाशिवाय तिच्या सदस्यांद्वारे नियंत्रित केली जाते. स्वयंसेवी कृतीचे स्वातंत्र्य कोणत्याही प्रकारे त्यांच्यामध्ये सहकार्याचा आणि सार्वजनिक कृतीचा अभाव दर्शवत नाही. परंतु स्वयंसेवी कृतीचा अर्थ असा होतो की एकत्रित करणाऱ्या संस्थेची स्वतःची इच्छाशक्ती आणि जीवन असते. राष्ट्रीय सामाजिक सेवा परिषदेनुसार, स्वयंसेवी सामाजिक कृती म्हणजे सर्वसाधारणपणे समुदायाच्या कल्याणासाठी अभ्यास आणि कार्य करण्यासाठी एकत्र काम करणाऱ्या व्यक्तींच्या स्वयंशासित संघटनेची क्रिया म्हणून परिभाषित केले जाते.

५. सामाजिक कार्यकर्ते आणि जनता

सामाजिक कार्यकर्ते विविध स्तरांवर क्लायंटसोबत काम करतात. व्यक्ती आणि कुटुंब, समुदाय, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय समुदायाच्या स्थूल पातळीवर कार्यकर्ते काम करतात. सर्व समाजांमध्ये सामाजिक कार्य वैयक्तिक आणि सामूहिक गरजांच्या संरक्षणाशी संबंधित असते. व्यक्ती आणि राज्य आणि इतर अधिकाऱ्यांमध्ये मध्यस्थी करण्यास नेहमीच भाग पाडले गेले आहे. जेव्हा व्यक्ती, गटांचे हक्क आणि स्वातंत्र्य राज्य कृतीद्वारे आव्हान दिले जाते तेव्हा विशिष्ट प्रकारच्या कृतींचे समर्थन केले जाते. इतर व्यावसायिकांपेक्षा, सामाजिक कार्य शिक्षक आणि व्यावसायिकांना जाणीव आहे की त्यांच्या चिंता मानवी हक्कांशी अविभाज्यपणे जोडल्या गेल्या आहेत. कार्यकर्त्यांच्या मते, मानवी हक्क आणि मूलभूत स्वातंत्र्ये

वेगळी करता येत नाहीत. नागरी आणि राजकीय हक्कांच्या उपलब्धतेशिवाय आर्थिक, सामाजिक सांस्कृतिक हक्कांची प्राप्ती अशक्य आहे.

हस्तक्षेपाचे क्षेत्र आणि स्वयंसेवी कृतीचे परिणाम

याठिकाणी स्वयंसेवी कृतीला प्रेरित करणारे घटक, स्वयंसेवी कृतीचे हस्तक्षेप आणि परिणाम जाणून घेऊन, स्वयंसेवी संस्थेची सद्यस्थिती आणि भारतीय संदर्भात स्वयंसेवी सेवा यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

१. ऐच्छिक कृतीचे प्रेरक घटक

स्वयंसेवा करण्यासाठी स्वेच्छेचे प्रेरणादायी घटक किंवा स्रोत धर्म, सरकार, व्यवसाय, धर्मादाय आणि परस्पर मदत म्हणून ओळखले जाऊ शकतात. धार्मिक संघटनांचा धार्मिक उत्साह, सार्वजनिक कल्याणासाठी सरकारची वचनबद्धता, व्यवसायात पैसे कमविण्याची तीव्र इच्छा, सामाजिक वरिष्ठांची परोपकार आणि समवयस्कांमध्ये स्व-मदतीची प्रेरणा हे सर्व स्वयंसेवेत प्रतिबिंबित होतात. बॉर्डिलॉन आणि विल्यम वेबेरिट्झ यांनी असे मत व्यक्त केले आहे की, परस्पर मदत आणि स्वेच्छा हे दोन मुख्य स्रोत आहेत ज्यातून स्वयंसेवी सामाजिक सेवा संस्था विकसित झाल्या आहेत. अशा प्रकारे, स्वयंसेवी संघटनेचे मानसशास्त्र ही एक जटिल घटना आहे. ती त्यांच्या संस्कृती, सामाजिक वातावरण आणि राजकीय वातावरणानुसार व्यक्तीनुसार आणि गटानुसार बदलू शकते.

२. स्वयंसेवी संघटना एका दृष्टिक्षेपात

बहुतेक स्वयंसेवी कृती सामाजिक, धार्मिक आणि सांस्कृतिक संस्थांद्वारे निर्माण केल्या जातात. व्यक्तींना मदतीसाठी आवाहन करणाऱ्या संस्थांमुळे हे शक्य होते. याचा अर्थ असा नाही की स्वयंसेवी कामगार नेहमीच एखाद्या विशिष्ट संस्थेसाठी किंवा त्यांच्यामार्फत काम करतात. भारतात, अर्ध्याहून अधिक संस्थांची मुख्य कार्यालये सामान्यतः दिल्लीत असतात, तर उर्वरित कार्यालये प्रामुख्याने मुंबईत असतात. शतक उलटत असताना, काहींचा असा विश्वास आहे की सामाजिक आणि धार्मिक सुधारणा आणि चळवळींना सामोरे जाण्यासाठी राजकीय भूमिका घेण्याचा विश्वास वाढत आहे.

सामाजिक क्षेत्र हे प्रामुख्याने स्वयंसेवी कामगार आणि स्वयंसेवी संस्थांचे कार्य आहे. देशातील एकूण स्वयंसेवी संस्थांबद्दल पूर्ण आणि विश्वासाह डेटा उपलब्ध नाही, कारण त्यापैकी अनेकांना सरकारी मदत मिळत नाही आणि ते स्वतःच्या संसाधनांवर काम करतात. काही संपूर्ण भारतात काम करतात, अनेक कार्ये करतात, तर काही राज्य किंवा जिल्हा पातळीवर काम करतात. भारतात सध्या मोठ्या संख्येने अशासकीय संस्था (एनजीओ) विविध मुद्द्यांवर काम करतात. त्या विविध राजकीय आणि इतर हितसंबंध असलेल्या गटांना आणि व्यक्तींना मदत करतात, राष्ट्रीय एकतेच्या भावनेला बळकटी देण्यास हातभार लावतात आणि लोकशाहीच्या सहभागी स्वरूपावर प्रकाश टाकतात. ते केवळ स्थापित राज्य जबाबदाऱ्यांमध्ये त्यांची भूमिका पार पाडत नाहीत तर नवीन क्षेत्रांमध्ये देखील विस्तार करतात.

३. भारतात स्वयंसेवी सेवा

भारतीय स्वयंसेवी संस्था, त्यांच्या संस्कृतीप्रमाणेच, प्राचीन भारतातही ओळखल्या जात होत्या. भारतातील सामाजिक कल्याणाचा इतिहास आणि विकास हा प्रामुख्याने स्वयंसेवी कृतीचा इतिहास आहे.

त्याची मुळे भारतीय लोकांच्या स्वभावात, सामाजिक वातावरणात आणि नीतिमतेत सापडतात, जे विविध प्रकारच्या दानधर्मावर विश्वास ठेवत होते.

४.१९ व्या शतकापूर्वीच्या काळात स्वयंसेवा

१९ व्या शतकापूर्वीच्या काळात स्वयंसेवेबद्दल, डॉ. पी.व्ही. केन म्हणाले की, "धार्मिक वर्तुळाबाहेर मोठ्या प्रमाणात स्वयंसेवा प्रामुख्याने दुष्काळ आणि पूर यासारख्या आपत्कालीन परिस्थितीत केली जात असे." मध्ययुगीन भारतात, समुदायांनी विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक संस्था, निवासी निवासस्थाने आणि ग्रंथालये स्थापन करण्यासाठी निधी गोळा केला. गरिबांसाठी रुग्णालये, महाविद्यालये आणि घरांसाठी अनुदान वाटप केले. १६ व्या आणि १७ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आलेल्या तीव्र दुष्काळांमुळे व्यापक दारिद्र्य निर्माण झाले आणि राजांनी या परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी उदारतेने प्रतिसाद दिला. १८ व्या शतकात, वैयक्तिक परोपकार आणि धार्मिक देणग्यांसारख्या पारंपारिक मार्गांनी गरिबीची समस्या सोडवली गेली.

५.१९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात स्वयंसेवा

एकोणिसाव्या शतकातील स्वयंसेवा तीन दिशांनी निर्देशित केल्या गेल्याचे दिसून येते.

१. धार्मिक आणि आध्यात्मिक सिद्धांत धार्मिक सुधारणा
२. सामाजिक आणि शास्त्रीय व्यवस्थेशी संबंधित पारंपारिक पद्धती आणि सामाजिक सुधारणांचे क्षेत्र.
३. स्वयंसेवी सामाजिक कार्य हे शहरीकरणामुळे येणाऱ्या नवीन समस्या आणि गरजांचे क्षेत्र आहे ज्यांच्यावर उपायांची आवश्यकता असते.

या शतकाच्या उत्तरार्धात, धार्मिक आणि सामाजिक नेते आणि प्रबुद्ध व्यक्तींनी आर्य समाज, रामकृष्ण मिशन, थियोसॉफिकल चळवळ आणि अंजुम-हिमायत-ए-इस्लाम सारख्या स्वयंसेवी चळवळींचे आयोजन केले. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला स्वयंसेवी कृतीला गती मिळाली, ती औपचारिक संघटना आणि नोंदणीकृत संस्थांच्या स्वरूपात रचनेद्वारे एकत्रित केली गेली. राजकीय क्षेत्रात, मातृभूमीच्या मुक्तीसाठी महात्मा गांधींच्या संघर्षामुळे आणि सामाजिक आणि आर्थिक क्षेत्रातील सुधारणांमुळे देखील स्वयंसेवी कृतीत अभूतपूर्व वाढ झाली. स्वातंत्र्योत्तर काळात पारंपारिक संस्थांचे विघटन आणि शिक्षणाचा विस्तार, सामाजिक सुधारणा, गरजूंसाठी अपुऱ्या कल्याणकारी सेवा, पुनर्वसन समस्या, अल्पसंख्याकांच्या समस्या, अनुसूचित जाती/जमाती/इतर मागासवर्गीय आणि त्यांचे कल्याण इत्यादींमुळे स्वयंसेवी संस्थांच्या संख्येत नाट्यमय वाढ झाली.

६. २१ व्या शतकातील स्वयंसेवा

आधुनिक जीवनाच्या जटिल परिस्थितींना तोंड देण्यासाठी सामूहिक आणि स्वयंसेवी दोन्ही प्रकारच्या सामूहिक कृतीची विस्तृत श्रेणी उपलब्ध आहे. स्वयंसेवी कृती प्रायोगिक, लवचिक आणि विकसित होत आहे. ती कायदेशीर अधिकार, त्याच्या यंत्रणा आणि बदलत्या परिस्थिती आणि विविध प्रकरणांना तोंड देण्यासाठीच्या पद्धतींशी अधिक सहजपणे जुळवून घेते. प्रयोग, प्रयत्न आणि मौलिकतेची क्षमता ही सामुदायिक जीवनातील सर्वात महत्वाच्या गुणांपैकी एक आहे. स्वयंसेवी कृतींमुळेच राज्य कृती घडते. जेव्हा कायदेशीर अधिकाऱ्यांनी सेवा रद्द केली जाते, तेव्हा स्वयंसेवी संस्था अनेक प्रकरणांमध्ये कायदेशीर अधिकाऱ्यांच्या पूर्ण संमतीने आणि सहाय्याने महत्वाचे पूरक समर्थन देत राहतात.

स्वैच्छिक क्रिया आणि समाजकार्याची प्रासंगिकता

केंद्र आणि राज्यांमध्ये कल्याणकारी सेवांचे नियोजन आणि विकास करण्यात व्यावसायिक आणि सामाजिक कार्यकर्त्यांनी दिलेल्या योगदानाची खूप प्रशंसा केली जाते. व्यावसायिक गटांच्या उदयामुळे, व्यावसायिक आणि गैर-व्यावसायिकांमधील संबंधांमधील सर्व सामान्य समस्या समोर आल्या आहेत. ही परिस्थिती आणखी गुंतागुंतीची आहे कारण गैर-व्यावसायिक केवळ व्यावसायिक मूल्ये आणि कौशल्यांमध्येच समाजबांधत नसतो. तर सामान्यतः त्याला व्यावसायिक दर्जाचा वरिष्ठ मानला जातो कारण तो या कामातून उदरनिर्वाह करत नाही. गैर-सरकारी क्षेत्रातील व्यावसायिक सामाजिक कार्यकर्त्यांचे योगदान मर्यादित आहे. गैर-सरकारी क्षेत्रात उपलब्ध असलेले पगार क्षेत्रातील सर्वोत्तम लोकांना आकर्षित करत नाहीत. शिवाय, या संक्रमण काळात, स्वयंसेवी काम स्वीकारल्याशिवाय व्यावसायिकांना निर्णायकपणे वागणे कठीण आहे.

१. व्यावसायिक सामाजिक कार्यकर्ते आणि स्वयंसेवी सामाजिक कार्य

व्यावसायिक सामाजिक कार्यकर्ते कितीही सुसज्ज असले तरी ते तळागाळातील नेत्यांची जागा घेऊ शकत नाहीत. व्यावसायिक आणि स्वयंसेवी सामाजिक कार्यकर्ते सामाजिक कार्यात अद्वितीय योगदान देतात. स्वयंसेवक सामाजिक कार्यात समुदायाचे हित आणि विश्वास निर्माण करतात. सामाजिक कार्य ही एक अशी संस्था आहे जी इतर सामाजिक संस्थांचे पूर्ण आणि प्रभावी कार्य वाढवते. सामाजिक कार्यकर्त्यांची भूमिका त्यांच्या कौशल्यांचा आणि ज्ञानाचा वापर करून हे ध्येय साध्य करीत असते. एक यशस्वी सामाजिक कार्यकर्ता त्यांच्या ग्राहकांना स्वतःहून किंवा इतर संस्था आणि व्यवसायांच्या सहकार्याने स्वतःला मदत करण्यास सक्षम करतो. सामाजिक कार्य त्यांना केवळ एक समुदाय बनण्यापेक्षा अधिक सक्षम करते. स्वयंसेवी कार्यात सामाजिक कार्यकर्त्यांची भूमिका त्यांच्या दृष्टिकोनात वैज्ञानिक असण्याचे प्रशिक्षण आणि मानवी संबंधांचे कौशल्य आणि ज्ञान यावर आधारित असते. मानवी हक्कांचे उल्लंघन करण्यापासून रोखू शकतात कारण त्यांना मानवी प्रतिष्ठा, स्वातंत्र्य आणि त्यांच्या मानवी दृष्टिकोनाचे ज्ञान देण्यात प्रशिक्षित केले जाते.

२. समाजकल्याणात स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका

निस्वार्थी आणि वचनबद्ध कामगारांच्या मदतीने ग्रामीण उद्योग, खादी, नवीन शिक्षण, कुष्ठरोग कार्य, हरिजन सेवा इत्यादी विविध रचनात्मक कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थांचे जाळे तयार केले गेले. स्वातंत्र्योत्तर काळात स्वयंसेवी संस्थांनी राबवलेल्या सामाजिक कल्याणकारी कार्यक्रमांचा हा आधार होता. नियोजित विकासाचे मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे भौतिक आणि मानवी संसाधनांचा अशा प्रकारे वापर करणे की लोकांच्या राहणीमानाची सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थिती एका विशिष्ट वेळी सुधारेल. सर्वसाधारणपणे, देशाच्या आर्थिक आणि औद्योगिक विकासात आणि औद्योगिकीकरणाच्या दुष्परिणामांच्या निर्मूलनासाठी लोकांना तयार करण्यात स्वयंसेवी संस्थांची स्वतःची भूमिका असते. स्वयंसेवी संस्था वाहतूक आणि दळणवळणात मोठी भूमिका बजावत नसल्या तरी, गावातील रस्त्यांच्या बांधकाम आणि देखभालीत त्या महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

सामाजिक कल्याणावर स्वयंसेवी सेवांचा परिणाम

स्वयंसेवी संस्था शिक्षण, आरोग्य, गृहनिर्माण, लोकसंख्येच्या कमकुवत, वंचित आणि अपंग घटकांना कल्याणकारी सेवा प्रदान करतात. तसेच व्यक्तींच्या शारीरिक, बौद्धिक, भावनिक, सामाजिक आणि नैतिक रचनेत बदल घडवून आणण्यासाठी सामाजिक विकासासाठी प्रयत्न करतात. समाजाच्या कल्याणात योगदान देण्याची त्यांची क्षमता मोठ्या प्रमाणात वाढते. येथे, स्वयंसेवी संस्था सामाजिक कल्याण कार्यक्रम पुढे नेण्यात अधिक प्रभावी भूमिका बजावणे. सामाजिक कल्याणाचे क्षेत्र पारंपारिकपणे स्वयंसेवी संस्थांचे क्षेत्र राहिले आहे, परंतु काही राज्य कल्याणकारी संस्था स्वयंसेवी प्रयत्नांना पूरक म्हणून उदयास आल्या आहेत, विशेषतः गरिबी, वेश्याव्यवसाय, बालगुन्हेगारी इत्यादी क्षेत्रात. तथापि, स्वयंसेवी संस्थांच्या सर्व क्षेत्रांमध्ये, कल्याणावर वाढता भर दिला जात आहे, कारण या संस्थांना विशेष आर्थिक आणि कायदेशीर मदत प्रदान करणे हे राज्याचे धोरण आहे.

एकंदरीत स्वयंसेवी संस्थांनी भूतकाळात कल्याणकारी सेवा प्रदान करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. ज्याची जनता आणि सरकारने दखल घेऊन कौतुक केले आहे. भविष्यात, त्यांना अधिक प्रतिष्ठित भूमिका बजावण्यासाठी प्रोत्साहित करण्याची आवश्यकता असेल. भारतातील स्वयंसेवावाद या विधानाच्या पहिल्या भागात स्वीकारतो आणि त्यात रस घेतो, निराधार, पीडित, वंचित आणि वंचितांच्या कल्याणासाठी विविध कार्यक्रम राबवून कल्याणकारी राज्याच्या आदर्शांना साध्य करण्यासाठी राज्याच्या प्रयत्नांना पूरक म्हणून हे सिद्ध करतो.

सारांश

स्वयंसेवी कृतीला बदलत्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्याची आवश्यकता आहे आणि प्रत्यक्षात तिचा दृष्टिकोन आणि कार्यपद्धती बदलत आहे. स्वैच्छिक कृती शिक्षण आणि सामाजिक सुरक्षिततेच्या क्षेत्रात विस्तारली आहे. जसे की निराधार आणि अपंगांसाठी घरे देण्याची जबाबदारी राज्याने घेतली असली तरी, औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरणामुळे नवीन गरजा निर्माण झाल्या आहेत. ज्यापैकी काही विशिष्ट कारणांमुळे चांगल्या प्रकारे पूर्ण केल्या जाऊ शकतात. भारतातील स्वयंसेवी संस्थांची संख्या राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांमधील नोंदणीवर आधारित आहे. या संस्था इंटरनेटच्या क्षमतेबद्दल अधिकाधिक जागरूक होत आहेत. CAP ने १९९८ मध्ये ४,५०८ प्रमुख स्वयंसेवी संस्थांच्या केलेल्या सर्वेक्षणातून असे दिसून आले की सर्व प्रतिसादकर्त्यांपैकी ४.५ टक्के वेबसाइट्स होत्या. वेब स्वयंसेवी संस्थांना काम करण्यासाठी, माहितीची देवाणघेवाण करण्यासाठी आणि संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी नवीन संभाव्य क्षेत्रे उघडते. माहितीचा हा मोठा, अधिक स्वीकारार्ह मार्ग स्वयंसेवी संस्थांना आरोग्य, विकास आणि कल्याण या क्षेत्रात स्वावलंबनाचा एक नवीन मार्ग प्रदान करू शकतो. सामाजिक, आर्थिक विकास कार्यक्रम राबविण्यात सहभागी असलेल्या स्वयंसेवी संस्था, धर्मादाय संस्था गरिबांना मदत करण्यासाठी इंटरनेट व माहिती तंत्रज्ञानाच्या सोयी क्षमतेनुसार वापर करतील. ज्यामुळे भारतातील सामाजिक आणि आर्थिक विकासाचा वेग वाढेल.

संदर्भ ग्रंथ

१. बिरॉन, हर्बर्ट (१९८२), द फिलॉसॉफी ऑफ सोशल वर्क, वॉशिंग्टन, डीसी, ब्यूरो ऑफ पब्लिक अफेयर्स.
२. क्लार्क सी., एस्क्विथ एस. (१९८५), सोशल वर्क अँड सोशल फिलॉसॉफी, रूटलेज अँड वॉगनर, लंडन.
३. पाठक, एस. (१९८१), समाज कल्याण, एक उत्क्रांतीवादी विकास दृष्टीकोन, नवी दिल्ली मॅकमिलन इंडिया.
४. कुलकर्णी पी.डी. आणि सामसी नानावटी (संपादक) (१९९१), भारतातील सामाजिक सुधारणा चळवळी: एक ऐतिहासिक दृष्टीकोन, पॉप्युलर प्रकाशन, बॉम्बे.
५. ईवा, शिंडेल लिपिट, रोनाल्ड (१९७७), द व्हॉलंटरी कम्युनिटी, युनिव्हर्सिटी रेव्ह. अँड असोसिएट्स इंक., कॅलिफोर्निया.
६. हो आणि जोन्स (१९७५), टूवर्ड्स अ न्यू सोशल वर्क, रूटलेज आणि वेगेनपॉल, लंडन.
७. रानडे, एस.एन. (१९७४), भारतातील स्वयंसेवी कृती आणि समाज कल्याण, स्वयंसेवी कृती संशोधन, डेव्हिड हार्टन स्मिथ, जॅक्सन बुक्स, लंडन.
८. मुखर्जी, के. के. आणि मुखर्जी स्तूप (१९८८), स्वयंसेवी संघटना: काही दृष्टीकोन, गांधी शांती केंद्र, हैदराबाद.